

PRISPEVEK K NASTANKU TRGA GORNJA RADGONA

IVAN RIHTARIČ

Radgona,¹ naselje ob Muri, se v zgodovinskih virih omenja že dokaj zgodaj; mesto »Raclitanum« ali celo sporni »Halicanum«² naj bi bil predhodnik mesta, ki je dobivalo od 11. do 13. stoletja že obrise svojega poznejšega, za deželnega kneza pomembnega mesta v vojaškem in trgovskem smislu.

Gornjeradgonski grad je dajal mestu Radgoni s svojim prevladujočim položajem nad reko Muro popolno varnost skupaj z načrtno speljanimi rokavi Mure.

Mesto si je spretno pridobivalo mestne privilegije ter gradilo mestno samoupravo. Do leta 1803 je dobilo 47 privilegijev.³

Mesto je bilo postavljeno v izrazito agrarno področje ter je bilo tesno vezano na podeželje in predvsem bližnje Slovenske gorice, saj je v njem poleg trgovine in obrti cvetela tudi trgovina z vinom. Oba bregova reke Mure sta bila povezana z mostom,⁴ okrog katerega se je na desnem bregu začelo razvijati naselje. Grafika mesta iz leta 1745 nam prikazuje posamezne hiše pod gradom in ob Muri. Te hiše štejemo kot jedro za nastanek poznejšega Spodnjega in Gornjega Griesa.⁵

Franciscejski kataster iz leta 1821⁶ kaže, da se je pod gradom (»Schloss Ober Radkersburg«) ustvarila na vzhodni strani ob njegovem robu naravna polica (Zgornji Gries), ki je imela sklenjene hiše tako, da so le-te bile prislonjene h grajskemu hribu. Za celo višino hiš nižje je na »tleh« bil t. i. Spodnji Gries, ki pa se je na svojem začetku ob Muri odpiral v živinski trg (»Vichmarkt«). Na koncu Spodnjega Griesa se je odprl še nov, manjši trg, ki je viden še danes. Pod starim mestnim špitalom⁴ sta bili še dve stavbi, ki sta pod ostrim kotom vezali cesti na sebe. V neposredni bližini čez cesto pa jo je dopolnjevalo Admontsko poslopje s še štirimi stavbami. Nekoliko dvignjen teren nad mestnim špitalom je bil primeren za cerkev sv. Petra. Osnovna cesta, ki je povezovala cerkev z jugom (danes Partizanska cesta) je bila obdana s hišami na obeh straneh, seveda med sboj nepovezanih. Še nekaj raztresenih hiš, pašniki, vrtovi, njive in poti so seveda lep dokaz, da je tak videz naselbine upravičeno nosil ime predmestje (»Vorstadt«) tudi v listinah prejšnjih stoletij, Radgoni na levem bregu Mure.

Tudi še leta 1842⁸ je jedro ostalo isto, le raztegnilo se je še tudi ob Muri, vse do višine Murinega rokava, ki je bil okljuka na

levem bregu. Le cerkev, Admontska hiša, grajski hrib z gradom, graščina Schachenturn in gostilna Engel ter pokopališče so kot temelji naselja zarisani, kar nas vse vodi do trditve, da se je Gornja Radgona kot predmestje Radgone začela v 19. stoletju širiti. Ta širitev je dala pečat prav Spodnjemu Griesu, ki je bil tudi predelan, saj so nekatere hiše dobile mestni videz s portali, balkoni in enostavnejšimi arkadami. Število hiš v vseh Griesih se je ob koncu stoletja povzpelo že čez 40.

Z vsemi omenjenimi elementi je naselje pridobivalo na gospodarskem pomenu tako za sebe kot tudi za mesto Radgono.

Avstroogrška upravno-politična razdelitev je naselju Gornja Radgona dodelila sedež sodnega okraja v okrajnem glavarstvu Ljutomer; 12.367 prebivalcev (12.362 katoličanov in 5 protestantov). Kar 11.977 Slovencev in 247 Nemcev ter 10 »drugih« v letu 1880⁹ so podatki, s katerimi lahko začnemo spremljati tudi procese na področju nacionalno-političnega gibanja prebivalstva omenjenega sodnega okraja ter mu slediti po uradnih popisih in štetjih do 1910.

Prav nacionalno-politično delovanje na tem robu slovenskega nacionalnega prostora v začetku 20. stoletja je razgibavalo do takrat dokaj mirne politične sile v sodnem okraju Gornja Radgona.

17. avgusta 1907 je bil izdan cesarski odlok, razglašen po namestništvu 28. avgusta 1907, št. 61, s katerim je bilo naselje Gornja Radgona povzdignjeno v trg.¹⁰ Okoliščine ter neposredne posledice tega dejanja so klasičen primer boja nacionalnih interesov tako volilnih kot tudi gospodarskih in kažejo na splošno porast in zaostrovanje mednarodnih in političnih odnosov v dualistični monarhiji tudi ob posledicah volilne reforme 1907.

Že na zborovanju Slovencev gornjeradgonskega okraja, ki je bilo 12. avgusta 1906 v Vidmu ob Ščavnici, ko so ustanovili med drugim tudi »Politično društvo za zgornjeradgonski okraj«, so kljub prepričanju s Slovenci iz Ljutomera, ki takega skupnega političnega društva niso hoteli ustanoviti, vendarle vsi skupaj nasprotovali, da bi Gornja Radgona postala trg.¹¹

Prav Videm ob Ščavnici je začel stopati na politično prizorišče kot mišljena, in po potrditvi Gornje Radgone za trg, tudi zahteva-

na protiutež Slovencev za priznanje Vidma ob Ščavnici za »slovenski trg« kot rojstni kraj Antona Korošca.¹²

Lista »Marburger Zeitung« in »Štajerc« sta dokaj pozno reagirala na cesarski odlok o imenovanju Gornje Radgone za trg; Marburger Zeitung je objavil 19. septembra 1907 kratko novico in poziv na slovesnost v »čast dviga občine Gornja Radgona v trško občino«, ki bo 22. septembra 1907 v gostilni Johana Kurbusa.

Že prejšnji dan, 21. septembra 1907, so okrasili novi trg z zastavami, emblemi, rožami, z vrhov bližnjega Hercegovščaka so odmevale salve iz možnarjev in ko se je stemnilo, je radgonska godba skupaj s krajevnimi gasilci obiskala Gornji in Spodnji Gries ter Glasbach (današnji Podgrad). Popoldne 22. septembra 1907 pa se je v omenjeni gostilni začela slovesnost. Župan trga, Kürbus, je v imenu občinskega odbora pozdravil vse navzoče ter posebej še okrajnega glavarja iz Radgone, grofa Stürgkha, okrajnega glavarja iz Ljutomera (Rainer), državnoborskega poslanca (Malik) Reiterja kot deželnozbornskega poslanca, Kodolitscha (župan mesta Radgona) ter župane Ljutomera (von Thurn), Lenarta (Sedminek), dr. Kamnikerja, radgonsko pevsko društvo ter zastopnike »mnogih občin«. Malik je zaželel novemu trgu vsesplošen razvoj, dr. Kamniker pa poudaril željo in nalogo trga, da »v nacionalnem in gospodarskem smislu sodeluje v dobro obeh občin«.¹³

»Štajerc« je dokaj mirno pisal o želji po dvigu naselja v trg pa tudi dosego tega cilja je označil kot »velevažno za trg«¹⁴ ter za ves okraj.

»Slovenski gospodar« je šele v začetku oktobra resneje posegel v dogajanje ter označil akcije Nemcev ob imenovanju naselja za trg kot »s trgom zopet zadaviti slovensko večino v okrajnem zastopu« ter ošvrknil vladu, ki »še vedno pusti tega, nam sovražnega človeka hoditi po slovenski zemlji«.¹⁵

Nemško nacionalistično delovanje, ki je doseglo svoj višek z imenovanjem Gornje Radgone za trg, je bila kaj slaba skupna zmagaja, saj so ob velikem angažiranju in praznovanju tega svojega uspeha doživeli težak poraz na okrajnih volitvah 21. in 22. avgusta 1907.

»Naprednjaki« so zmagali v veleposestniški volilni kuriji s 14 člani (Franc Wratschko, Adolf Zorzini, Otto Zorzini, Johan Kürbus, Klotar Bouvier, Alojz Koller, Franc Winkler, Anton Fekonja, v. Steinbrenner in A.

Kreft ter 4 »virilisti«), a »klerikalni prvaki« v kmečki kuriji s 16 (J. Veberič, M. Križan, M. Kaučič, A. Trstenjak, J. Nemeč, A. Divjak, F. Vuk, A. Trstenjak, J. Plekovec, J. Kolar, F. Kegl, J. Kunze, J. Zemljič, J. Jelcl, J. Škerlec in A. Repič). Dvornega svetnika (»Hofrat«) Ploja so Nemci označili kot glavnega režiserja slovenske zmage in mu napravili zakulisno delovanje ter prikrivanje novice in cesarskega proglasa o dvigu kraja v trg.¹⁶

Naprednjaki so zmagali v 10, klerikalci pa v 14 občinah. Minister Bienert je od tedanjega načelnika okrajnega zastopa, Franca Wratschka, zahteval, da se razpišejo volitve še po starem sistemu brez upoštevanja Gornje Radgone kot novega trga, in priporočil spravo med obema političnima silama, »kar bi bilo v blagor celemu okraju«. Prvi postavljeni želji je Wratschko takoj ustregel, saj je že pred leti izjavil, da ne želi več ostati načelnik okrajnega zastopa. Odklonil pa je sodelovanje, oziroma kompromis s klerikalci, češ »z lažnivci in obrekovalci se nikdar noče družiti«.¹⁷

Wratschkovo 17-letno vodenje gornjeradgonskega okrajnega zastopa so v »Štajercu« prikazovali v najidealnejši luči, Wratschka pa kot politika, dobrega gospodarstvenika, češ »možak je osivel v službi za ljudstvo«. Njegovo delovanje je bilo res dolgotrajno; 27 let je bil občinski predstojnik v Orehovcih pri Gornji Radgoni, 17 let okrajni načelnik, 14 let načelnik cerkvenokonkurenčnega odbora, 15 let poveljnik »prostovoljne požarne brambe v Orehovcih«, 6 let načelnik »Reiffeisengruppe« v Gornji Radgoni ter načelnik bikorejske zadruga in drugi načelnik komisije za ogledovanje živine v več občinah in okrajih.¹⁸

Slovensko volilno zmago v okraju so Nemci označili tudi kot klerikalno gonjo, ki bo divjala v bodoče, kar kaže na dobro politično ocenitev položaja, namreč na spoznanje, da se jim je izmaknila dolgoletna prevlada in da ni realnih možnosti, da se jim oblast spet povrne.

Novi okrajni načelnik je postal Anton Trstenjak, ki je uradoval v skromni, majhni sobici pri Škrlecu. Naprednjaki so na različne načine ovirali delo okrajnemu načelniku in se tudi s posebnimi vabili sklicane seje okrajnega zastopa 15. januarja 1908 niso udeležili polnoštevilno ter po otvoritvi seje v nemškem in slovenskem jeziku, demonstrativno zapustili sestanek. Prvaško-klerikalnim

zastopnikom so očitali neprimerno socialno stanje, saj razen župnika Kunzeja ni bilo med njimi »nobenega boljšega kmeta«, kot je to bilo v času njihovega (nemškega) vodenja okraja. Drugi očitek je bil zaradi politične polarizacije zastopnikov, saj so za ves čas svojega sedemnajstletnega mandata Nemci trdili, da »ni bilo nobenih strank, celi zastop je bil eno telo in je obstajal iz boljših kmetov iz celega okraja ter le petih Nemcev in 25 »napredno mislečih Slovencev«.¹⁹

Nacionalni boji v trgu in celotnem okraju so v naslednjih letih kazali znamenja zaostrovanja, občasnih uspehov in porazov, v trgu pa porast nemške usmerjenosti (174 Nemcev : 118 Slovencev in 24 »tujcev«) in vpliv na ostali del trške občine (Hercegovščak; 334 Nemcev : 128 Slovencev in kar 57 »tujcev«), ki je bila izrazito viničarska in tako predvsem gospodarsko odvisna od nemških, gornjeradgonskih ter še bolj radgonskih lastnikov vinogradov. Skupno število Nemcev v trški občini (508) in Slovencev (246) ob kar 83 »tujcih« ni seveda bilo realno stanje,²⁰ kar se je pokazalo v naslednjih letih in ob zlomu monarhije.

OPOMBE

1. Radgona, slovensko ime za Radkersburg, oziroma danes uradno Bad Radkersburg v Avstriji. — 2. Dr. Fran Kovačič: Ljutomer, zgodovina trga in sreza, Maribor 1926, str. 4. — 3. I. C. Hofrichter: Radkersburg, seine Privilegien, Geschichte, Sehenswürdigkeiten und seine Umgebungen, Radkersburg, 1842. — 4. Ivan Rihtarič, st. in ml.: Zgodovinski oris mesta Gornja Radgona in njegovih mostov, G. Radgona, 1969. — 5. Ivan Rihtarič: Radgona in njeni spomeniki (seminarska naloga) 1975. — 6. Glej opombo št. 5 (Priloga št. I). — 7. Ivan Rihtarič: Mestni »špital« v Radgoni od začetka 19. stoletja; Vestnik 5/1984. — 8. I. C. Hofrichter, navedeno delo, str. 120. — 9. Special Orts-Repertorium von Steiermark, Wien 1883, str. 159. — 10. Dr. Fran Kovačič: navedeno delo, str. 361. — 11. Štajerc, št. 18 (2 september 1906). — 12. Dr. Fran Kovačič: navedeno delo, str. 361. — 13. Marburger Zeitung, št. 116 (26. september 1907). — 14. Štajerc, št. 37 (15. september 1907). — 15. Slovenski gospodar, št. 47 (3. oktober 1907); omenjen je govornik Rainer, okrajni glavar iz Ljutomera. — 16. Štajerc, št. 35 (1. september 1907). — 17. Štajerc, št. 48 (1. november 1907). — 18. Štajerc, št. 24 (14. junij 1908). — 19. Štajerc, št. 4 (26. januar 1908). — 20. Ivan Rihtarič: Popis prebivalstva Gornje Radgone in okolice leta 1910 (tipkopis); 1984.

BOŽO OTOREPEC — ŠESTDESETLETNIK

EMA UMEK

Dne 24. decembra 1984 je praznoval šestdesetletnico Božo Otoresec, znanstveni sodelavec pri Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa na ZRC SAZU. Svoje delo je posvetil proučevanju slovenske zgodovine v srednjem veku. Še kot študent zgodovinskega oddelka filozofske fakultete v Ljubljani je bil leta 1950 na večmesečnem arhivističnem specialističnem tečaju v Dubrovniku, ki ga je usmeril v proučevanje bogatega arhivskega gradiva srednjeveškega Dubrovnika.

Po opravljenem arhivističnem tečaju in diplomu na zgodovinskem oddelku se je 15. 9. 1950 zaposlil kot arhivist — pripravnik v tedanjem Mestnem arhivu ljubljanskem. V njem so bili v tem času položeni temelji za znanstveno raziskovalno delo na zgodovini Ljubljane, kar je vplivalo na delo Boža Otoresca. Med njegovimi delovnimi nalogami je bila tudi priprava gradiva za zgodovino Ljubljane v srednjem veku. Začel je sistematično

zbirati listinsko gradivo za zgodovino Ljubljane in to ne le v domačem arhivu, ampak tudi v drugih arhivih v Sloveniji in v Jugoslaviji. Listinsko gradivo je dopolnjeval z gradivom, ki ga je zbral predvsem v arhivih v Vidmu, Čedadu, Trstu, Gradcu in na Dunaju. Na podlagi evidentiranja listin v arhivih in njihovih objav je pripravil kartoteko srednjeveških listin za Ljubljano do prve polovice 16. stoletja. Izdelal je inventar zbirke listin Mestnega arhiva ljubljanskega in indeks oseb, krajev ter stvari za zapisnike mestnega sveta in računske knjige 16. stoletja.

V letu 1955 se je izpopolnjeval s štipendijo ljubljanske univerze na Inštitutu za proučevanje avstrijske zgodovine (Institut für österreichische Geschichtsforschung) na Dunaju, kar je še poglobilo njegovo poznavanje pomembnih zgodovinskih ved in srednjeveškega arhivskega gradiva za slovensko zgodovino,